

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

١٠/٣٤٦

دانشکده علوم انسانی

پایان نامه کارشناسی ارشد در رشته ی زبان و ادبیات فارسی

عنوان:

شرح لغات و ابیات دشوار غزلیات «وصال شیرازی»

توسط:

حمزه پرنوئی

استاد راهنما:

دکتر محمد حسین گرمی

۱۳۸۷ / ۲ / ۱۲

اسفند ماه ۸۶

۱۰۱۳۴۶

کتابخانه مرکزی دانشگاه شیراز
تاسیس ۱۳۵۱

به نام خدا

شرح لغات و ابیات دشوار غزلیات «وصال شیرازی»

به وسیله ی:

حمزه پرنوئی

پایان نامه

ارائه شده به تحصیلات تکمیلی دانشگاه به عنوان بخشی از فعالیتهای تحصیلی لازم
برای اخذ درجه ی کارشناسی ارشد

در رشته ی:

زبان و ادبیات فارسی

از دانشگاه شیراز

جمهوری اسلامی ایران

ارزیابی شده توسط کمیته پایان نامه با درجه: عالی

دکتر محمد حسین کرمی، استاد بخش زبان و ادبیات فارسی (رئیس کمیته)
دکتر محمد یوسف نیری، استاد بخش زبان و ادبیات فارسی (استاد مشاور)
دکتر نجف جوکار، دانشیار بخش زبان و ادبیات فارسی (استاد مشاور)

اسفند ماه ۱۳۸۶

تقدیم به:

**روح بزرگوار پدرم که ذره ذره آب شد تا نظاره گر چنین روزهایی
باشد، اما افسوس که ...**

مادرم که همه وجودم برای اوست

خواهرم که سوگلی خانواده مان است

برادرانم که بهترین تکیه گاه زندگی ام بوده اند

و تقدیم به:

سردار خیبر، شهید «حاج محمد ابراهیم همت»

همو که در اولین نگاه قلعه قلبم را فتح کرد.

سپاسگزاری

سپاس می گویم فدای بزرگ و مهربان را که یاریگر من در راه کسب علم بوده است.
و سپاسگزاری می کنم از :

جناب آقای دکتر کرمی، که راهنمای من در انجام این کار بوده اند و ارادت بسیاری به
ایشان دارم،

جناب آقای دکتر نیّری و جناب آقای دکتر جوکار ، استادان مشاور پایان نامه که از دریای
دانش ایشان بهره فراوان بردم،

جناب آقای زکی پور، که بهترین معلم زندگی ام بوده است و تا همیشه وامدار محبت‌های
بی دریغش هستم،

و همچنین تمام دوستانم که در غم و شادی در کنارم بوده اند.

چکیده

شرح لغات و ابیات دشوار غزلیات وصال شیرازی

بوسیله‌ی:

حمزه پرنوئی

غزلسرایی یکی از انواع مهم در قرن هفتم و هشتم بوسیله شاعران برجسته شیرازی یعنی سعدی و حافظ به اوج رشد و تکامل خود رسید. پس از آنها بیشتر شاعران زبان فارسی چه به طور مستقیم و چه غیرمستقیم تحت تأثیر شیوه شاعریشان قرار گرفته‌اند، اما همه آنها نتوانسته‌اند بخوبی از عهده این کار برآیند. یکی از بزرگانی که در غزلسرایی بطور مشخص از سعدی و حافظ پیروی کرده و توانسته تا حدود زیادی در این کار موفق باشد، وصال شیرازی است، اما اشعار او با وجود تمام ارزش و زیباییهایی که دارد اما تاکنون مورد توجه زیادی قرار نگرفته است. رساله‌ی حاضر بر آن است تا افزون بر شرح واژه‌ها و ابیات دشوار غزلیات وصال شیرازی، به بررسی زندگی، آثار و سبک شاعری او نیز بپردازد. بر این اساس فصول رساله به ترتیب زیر است:

فصل اول شامل مقدمه، هدف، ضرورت و اهمیت تحقیق است.

فصل دوم در برگیرنده پیشینه تحقیق است که در آن به تحقیقاتی که درباره وصال و آثار او صورت گرفته، اشاره شده است.

فصل سوم روش تحقیق را در برمی‌گیرد که در این رساله روش تحقیق کتابخانه‌ای بوده است.

فصل چهارم به بررسی زندگی، آثار و ویژگیهای سبکی شعر وصال می‌پردازد.

فصل پنجم مهمترین فصل رساله است که به شرح لغات و ابیات دشوار غزلیات وصال اختصاص دارد.

فصل ششم نتیجه‌گیری از فصول رساله را در بر می‌گیرد.

فهرست مطالب

صفحه

عنوان

فصل اول: مقدمه و کلیات

- ۱-۱- مقدمه ۲
- ۱-۲- هدف تحقیق ۳
- ۱-۳- ضرورت و اهمیت تحقیق ۴

فصل دوم: مروری بر تحقیقات گذشته

- ۲- مروری بر تحقیقات گذشته ۶
- ۲-۱- مقالات ۶
- ۲-۲- پایان نامه ۶

فصل سوم: روش تحقیق

- ۳- روش تحقیق ۸

فصل چهارم: معرفی شاعر و اثر او

- ۴- معرفی شاعر و اثر او ۱۰
- ۴-۱- عصر قاجار ۱۰
- ۴-۱-۱- اوضاع سیاسی ۱۰
- ۴-۱-۲- اوضاع اجتماعی ۱۴
- ۴-۱-۳- اوضاع فرهنگی و ادبی ۱۶
- ۴-۲- شرح احوال و آثار وصال شیرازی ۱۸
- ۴-۲-۱- نام و نسب و تاریخ تولد ۱۸
- ۴-۲-۲- اخلاق و صفات وصال ۲۰

۲۰	..... ۳-۲-۴- راه معیشت وصال
۲۱	..... ۴-۲-۴- سفرهای وصال
۲۲	..... ۵-۲-۴- فرزندان وصال
۲۲	..... ۶-۲-۴- پایان عمر وصال
۲۳	..... ۷-۲-۴- معاصران وصال
۲۳	..... ۱-۷-۲-۴- حکیم قآنی شیرازی
۲۳	..... ۲-۷-۲-۴- میرزا طاهر نیری
۲۳	..... ۳-۷-۲-۴- تاراج شیرازی
۲۴	..... ۴-۷-۲-۴- شایق شیرازی
۲۴	..... ۵-۷-۲-۴- محبت قاینی
۲۴	..... ۶-۷-۲-۴- ناخدای شیرازی
۲۴	..... ۷-۷-۲-۴- نغمه شیرازی
۲۴	..... ۳-۴- هنرهای وصال و آثار او
۲۵	..... ۱-۳-۴- هنر شاعری وصال
۲۷	..... ۲-۳-۴- هنر خوشنویسی وصال
۲۸	..... ۳-۳-۴- آثار دیگر وصال
۲۸	..... ۴-۳-۴- مفاخره های وصال
۲۹	..... ۵-۳-۴- شعر وصال از نظر دیگران
۳۲	..... ۴-۴- سبک شعری وصال
۳۴	..... ۵-۴- ویژگی های شعری وصال

فصل پنجم: شرح لغات و ابیات دشوار

۳۸	..... ۱-۵- شرح لغات و ابیات دشوار
----	-----------------------------------

فصل ششم: ابیات تصحیح شده

۳۲۰	..... ۶- ابیات تصحیح شده
-----	--------------------------

فصل هفتم: نتیجه گیری

۳۲۴	..... ۷- نتیجه گیری
-----	---------------------

فهرست آیات، احادیث و عبارات عربی.....	۳۲۶
فهرست لغات و ترکیبات.....	۳۲۸
منابع و مأخذ.....	۳۳۹

فهرست نشانه های اختصاری

ا. = اسم
ا.ج = اسم جمع
ا.خ = اسم خاص
ا. صوت = اسم صوت
ا. فعل = اسم فاعل
ا. مرکب = اسم مرکب
ا. مص = اسم مصدر
ص = صفت
ص. نسبی = صفت نسبی
ف. = فعل
مص. = مصدر
مص مرکب = مصدر مرکب
نف. = نعت فاعلی
ن مف = نعت مفعولی

کوتاه نوشت منابع

برهان = برهان قاطع
غیاث = غیاث اللغات
آندراج = فرهنگ لغات آندراج
ناظم = فرهنگ ناظم الاطباء
دهخدا = لغت نامه دهخدا
معین = فرهنگ فارسی معین

فصل اول

مقدمه و کلیات

۱- مقدمه و کلیات

۱-۱- مقدمه

غزل سرایی یکی از انواع ادبی است که از دیرباز مورد توجه شاعران بوده است. هر چند که این نوع در ابتدا در معانی مختلفی به کار می رفته است، اما از قرن ششم به بعد دارای وضع و شکل مشخصی گردیده است. غزل در قرن هفتم و هشتم به وسیله ی سعدی و حافظ به اوج رسید و بعد از آنها عمده ی غزل سرایان از ایشان تتبع کرده اند. یکی از کسانی که در غزل سرایی به طور مشخص از سعدی و حافظ پیروی کرده و توانسته تا حد زیادی در این کار موفق باشد، وصال شیرازی است. او از بهترین شاعران دوره ی قاجار است، اما اشعار او با وجود تمام زیبایی هایی که دارد، متأسفانه تاکنون مورد توجه زیادی قرار نگرفته است.

در میان اشعار وصال شیرازی، غزلیاتش از نظر سادگی و استحکام لفظ، بسیار ارزشمند و قابل توجه است، اما وجود بعضی واژه های دشوار، تعقید های لفظی و معنوی و... باعث شده تا بعضی از ابیات آن نیازمند شرح و توضیح گردد.

بر این اساس رساله ی حاضر بر آن است تا ضمن شرح واژه ها و ابیات دشوار غزلیات وصال شیرازی، به بررسی زندگی، آثار و سبک شاعری وی بپردازد.

۱-۲- هدف تحقیق

هدف از این تحقیق را می توان در محورهای زیر ارائه کرد:

- ۱- آشنایی با وصال شیرازی و آثار او.
- ۲- بررسی اوضاع سیاسی، اجتماعی و فرهنگی دوره حیات او.
- ۳- بررسی سبک شعری وصال.
- ۴- شرح واژگان و ترکیبات دشوار غزلیات وصال.
- ۵- شرح ابیات دشوار غزلیات.
- ۶- مشخص کردن آرایه ها و صنایع ادبی موجود در ابیات مورد بحث.

۱-۳- ضرورت و اهمیت تحقیق

وصال شیرازی یکی از بهترین شاعران دوره قاجار است و دارای اشعاری نغز و دلپسند می باشد. از آنجایی که تاکنون درباره اشعار و آثار او، به ویژه غزلیاتش که از زیباترین سروده های اوست کار چندانی صورت نگرفته است، انجام این کار در استان ادب پرور فارس که مهد تمدن و فرهنگ و پرورنده بسیاری از بزرگان ادب فارسی می باشد، ضروری به نظر می رسد، به ویژه اینکه وصال خود از شاعران بزرگ این سرزمین است و حیفاست که در زادگاه خود، تحقیقی بر روی آثارش انجام نگیرد. به همین جهت بر خود لازم دانستیم که ضمن معرفی شاعر و سبک شاعری او، به شرح لغات و ابیات دشوار غزلیات ایشان پردازیم تا شاید بتوانیم گوشه ای از هنرهای فراوان ایشان را به ادب دوستان نشان دهیم.

فصل دوم

مروری بر تحقیقات گذشته

۲- مروری بر تحقیقات گذشته

همانگونه که پیش از این هم گفته شد وصال شیرازی یکی از شاعران بزرگ دوره قاجار است، ولی متأسفانه تاکنون با وجود بلندی مقام، کار ویژه‌ای بر روی آثار او صورت نگرفته است. تنها در بعضی کتابها مثل خاندان وصال شیرازی از ماهیار نوابی، گلشن وصال از روحانی وصال و چند کتاب تاریخ ادبیات و تذکره شاعران در مورد وصال سخن رفته است که همه آنها هم درباره شرح زندگی و آثار اوست، دکتر محمود طاووسی از استادان پیشین دانشگاه شیراز هم اشعار وصال را در دو جلد جمع‌آوری کرده که تلاش ایشان ارزشمند و قابل تقدیر است. اما با همه این تلاشها تاکنون در مورد آثار وی هیچ شرحی صورت نگرفته و حتی مقالات زیادی هم نوشته نشده است که جای بسی تأمل دارد، اما با همه اینها ما به آنها اشاره می‌کنیم.

۲-۱- مقالات

۲-۱-۱- مقاله‌ی «وصال شیرازی» از محمود طاووسی: این مقاله به بررسی زندگی، آثار و هنرهای وصال می‌پردازد. این مقاله در مجله فرهنگ فارس، دوره جدید. شماره ۴-۵، پائیز- زمستان ۱۳۸۱، صفحات ۲۰۰-۲۰۵ به چاپ رسیده است.

۲-۱-۲- مقاله‌ی «واقعه‌ی عاشورا در آینه شعر وصال شیرازی» از یدالله قائم پناه: این مقاله همانگونه که از نامش پیداست به بررسی حادثه جانگذار عاشورا در اشعار وصال، به ویژه در ترکیب بند نه بندی او که در همین باره سروده است، می‌پردازد و نویسنده سعی کرده بندبند این شعر زیبا را تحلیل و تفسیر نماید. این مقاله در مجله تبیان، شماره ۵۷-۵۶، فروردین- اردیبهشت ۱۳۸۲، صفحات ۴۵-۶۱ به چاپ رسیده است.

۲-۲- پایان نامه

۲-۲-۱- پایان‌نامه‌ی «صورخیال در دیوان وصال شیرازی» جمشیدی، احمد، دکتر جلالی دانشگاه یزد، لازم به توضیح است که این پایان‌نامه در حال نگارش است و هنوز به مرحله نهایی نرسیده است.

*متأسفانه به جز موارد اندکی که بدانها اشاره شد، منابع دیگری در مورد وصال شیرازی یافت نشد و این خود نمایانگر ضرورت انجام این رساله است.

فصل سوم

روش تحقیق

۳- روش تحقیق

روش تحقیق در این پژوهش کتابخانه ای است. در مقدمه زندگی، آثار و سبک شعر وصال مورد بررسی کامل قرار گرفته و نظرات مختلف پیرامون این مسائل گردآوری شده است. در قسمت بعد برای شرح دشواریهای غزلیات، ابتدا ابیات دشوار بر روی فیش نوشته و سپس با مراجعه به فرهنگهای لغت و کتابهای مربوط دیگر، معنی واژه های مشکل را پیدا کرده ایم و اگر با معنی کردن واژه ها باز هم بیت نامفهوم بود، بین معنی شده است. اگر در بیت موارد خاصی چون وضعیت جغرافیایی، اسم افراد خاص یا اصطلاحات علمی وجود داشت، با مراجعه به منابع مربوط، در مورد آن توضیح داده شده و همچنین اگر در بیت صنعت ادبی خاصی وجود داشت، بدان پرداخته شده است.

اساس کار ما در این رساله، دیوان وصال شیرازی به تصحیح و تنظیم دکتر محمود طاووسی بوده است، که ایشان این دیوان را بر طبق نسخه چاپ سنگی انجام داده که کاری بس ارزشمند به شمار می رود.

فصل چہارم

معرفی شاعر و اثر او